

4. Кравчук В.М., Угриновська О.І. Науково-практичний коментар до Цивільного процесуального кодексу України. [Електронний ресурс]: <https://www.twirpx.com/file/1274871/>

5. Харитонов Є. Цивільний процес: підручник. [Електронний ресурс]: <http://westudents.com.ua/knigi/484-tsilvlniy-protses-ukrani-haritonov-o.html>

УДК 343.144

Плєва К. В.,

канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри досудового розслідування
Навчально-наукового інституту №1
Національної академії внутрішніх справ;

Степанова Г. М.,

канд. юрид. наук, доцент кафедри
досудового розслідування
Навчально-наукового інституту №1
Національної академії внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ

Стаття присвячена дослідженню на підставі сучасних положень загальної теорії криміналістики та кримінально-процесуального законодавства практичних і теоретичних основ підготовки та проведення допиту малолітніх та неповнолітніх осіб.

Ключові слова: малолітній, неповнолітній, свідок, потерпілий, обвинувачений, допит, психологічний контакт.

Статья посвящена исследованию на основании современных положений общей теории криминалистики и уголовно-процессуального законодательства практических и теоретических основ подготовки и проведения допроса малолетних и несовершеннолетних.

Ключевые слова: малолетний, несовершеннолетний, свидетель, потерпевший, обвиняемый, допрос, психологический контакт.

The article is devoted to the research on the basis of the current provisions of the general theory of criminology and criminal-procedural legislation of practical and theoretical basis for the preparation and conduct of interrogation of minors.

Keywords: minor, juvenile, witness, victim, accused, questioning, psychological contact.

Постановка проблеми. На всіх стадіях кримінального процесу важливе значення має така слідча (розшукова) дія, як допит. В якості допитуваних осіб часто виступають неповнолітні. Результати допиту неповнолітніх багато в чому залежать від того, в якій мірі слідчий враховує вікові та розумові особливості неповнолітнього, досягає необхідного рівню психологічного контакту з ними.

Допит неповнолітніх підозрюваних, свідків і потерпілих має деякі особливості, зумовлені віком, соціальними, морально-психологічними особливостями допитуваних.

Аналіз дослідження даної проблеми. Різні аспекти допиту неповнолітніх були предметом дослідження багатьох вчених-юристів, зокрема Басва О.Я., Гулякевіч Д.Л., Дулова А.В., Коченова М.М., Миньковского Г.Н., Осипової Н.Г., Печерського В.В., Порубова Н.І., Ревтова С.Ю., Скічко О.Ю., Тетюєва С.В. та ін. Всі вони внесли істотний вклад у розгляд зазначеної проблеми.

Вклад основного матеріалу. Визнання особи винною у вчиненні злочину і призначення їй покарання є виключно прерогативою суду, але передумови успішного розгляд справ в суді створюються вже на досудовому слідстві. Розслідування злочинів на даний час доводиться здійснювати в нелегких умовах, визначених не тільки всім відомими факторами кадрового, фінансового та матеріально-технічного характеру. Сьогодні відбувається кардинальна зміна ідеологічних,

політичних і економічних пріоритетів, що не може не вплинути на роботу слідчого.

В цих умовах особливого значення набуває чітка організація розслідування злочинів, що скоїли неповнолітні, оскільки забезпечення невідворотності справедливого покарання за кожний злочин є складовою частиною боротьби зі злочинністю. Так само інші кримінальні провадження, де неповнолітні виступають в якості потерпілих, свідків і свідчення яких істотно впливають на розслідування [9].

Допит неповнолітніх відноситься до чи не найскладнішої слідчої (розшукової) дії. Ця складність обумовлюється рядом моментів: тими, які визначають складність будь-якого допиту (труднощами формування контакту, необхідністю отримання повних і правдивих показань про події, що давно минули, відсутністю доброї волі і тощо); особливостями психології неповнолітніх, схильних до фантазування, самонавіювання, необхідністю допитувати неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого за участю адвоката, законних представників і педагога (психолога), які мають право задавати питання. В практичній діяльності зазначені питання вирішуються неоднозначно [9].

Новизною в даному питанні є створення так званих дружніх (зелених) кімнат для допиту малолітніх потерпілих, свідків, перш за все з приводу насильницьких злочинів.

Допит неповнолітніх носить складний і багатогранний характер.

Він включає в себе процесуальний, тактичний, організаційний, психологічний, педагогічний, етичний аспекти. Взаємозв'язок цих аспектів і співвідношення між ними виражаються в тому, що тактичні прийоми використовуються слідчим в суворій відповідності з кримінальним процесуальним законом і вимогами норм моральності з урахуванням вікових, психологічних і індивідуальних особливостей неповнолітнього.

У цілому допит малолітньої або неповнолітньої особи ведеться за правилами ст. 224 КПК. Стаття 226 встановлює окремі особливості допиту. Для їх застосування необхідно враховувати лише вік особи, яка допитується, на момент

проведення слідчої (розшукової) дії. Положення цієї статті застосовуються при проведенні допиту малолітньої або неповнолітньої особи незалежно від її процесуального статусу (свідок, потерпілий, підозрюваний) [4]. Новелою нового КПК є допит малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого у режимі відео конференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування). Необхідність проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого у режимі відеоконференції, як правило, виникає у зв'язку з тим, щоб запобігти або мінімізувати психологічне травмування неповнолітнього або малолітнього потерпілого чи свідка, яке може бути викликано його особистим візуальним контактом з обвинуваченим [3].

Неповнолітні – це особи, які не досягли 18 років.

Вік, починаючи з якого неповнолітній може виступати на допиті як свідок або потерпілий, у кримінальному процесуальному законодавстві не визначений. Характерні для неповнолітніх особливості психіки, без сумнівів, впливають на процес формування і давання ними показань, але вони не є перепонами для їх допиту, пов'язаними з психічними чи фізичними вадами. Практиці розслідування злочинів відомо чимало прикладів, коли діти віком 3-5 років повідомляли на допиті дані, які сприяли встановленню об'єктивної істини у кримінальному провадженні. Водночас дітей рекомендується допитувати тільки у крайніх випадках, бо допит (як сам процес, обговорювана під час його проведення інформація, так і його обстановка) може негативно (травмуючим чином) вплинути на їх психіку.

Враховуючи вікові особливості неповнолітніх, варто ретельно готуватись до проведення допиту: детально вивчити особистість допитуваного, з'ясувати обстановку в сім'ї, його відносини з родичами, умови життя, оточення. Коли неповнолітній зрозуміє на допиті, що допитуючий відноситься до нього зі щирим інтересом, багато про нього знає, встановлення психологічного контакту спроститься.

Для психологічної характеристики малолітнього свідка (потерпілого) повинні бути отримані такі відомості:

в яких умовах живе та виховується дитина (склад сім'ї, відносини між батьками, ставлення батьків до дитини, вживані щодо дитини заходи заохочення та покарання, реакція дитини на них, чи бувають у будинку гості та як вони поведуться у присутності дитини, з ким дитина проводить вільний час, чи відвідує дитячі установи);

який рівень та особливості інтелектуального розвитку дитини щодо дошкільників – ступінь оволодіння мовою, чи уміє розповідати про те, що чула або бачила; чи легко вступає в спілкування з однолітками та дорослими; чи знає букви, чи уміє читати й писати; у яких межах володіє розрахунками; чи легко запам'ятовує казки, вірші; які заняття проводяться в дитячому садку та як дитина виявляє себе в них, а якщо дитина не відвідує дитячий садок, то чи займаються з нею батьки, чи читають їй, яким практичним умінням навчають, чи легко вона їх засвоює;

чи спостережлива дитина, наскільки вона кмітлива, чи точна в розповідях і чи любить їх доповнювати вигаданими подробицями; яким іграм віддає перевагу; щодо дітей молодшого шкільного віку, окрім названого, – як засвоює навчальний матеріал, які має труднощі в навчанні; чи адаптована до шкільного режиму, чи багато читає; про що цікавіше читати, чим захоплюється; чи схильна до ручної праці, технічних занять або творчості;

наскільки дитина інформована про певні сторони життя (залежно від змісту справи та мети передбачуваного допиту дитини);

які основні риси характеру дитини;

як розвинена фізично; які захворювання перенесла, чи страждає на хронічні захворювання; чи є дефекти органів чуття, в першу чергу, зору та слуху (ці відомості можуть бути отримані від медичних працівників школи або дитячого садку);

чи є у дитини дефекти мови (заїкання, погана вимова) або інші фізичні недоліки, яких вона соромиться, які теми розмови неприємні їй або можуть сильно схвилювати;

у якому емоційному стані знаходилася дитина у момент сприйняття подій, що цікавлять правоохоронні органи (чи була налякана, схвилювана тощо); чим була зайнята у цей момент, чи

брала сама участь у події або могла тільки спостерігати її, чи була ця подія в центрі її уваги;

чи розказувала дитина про події, щодо яких її буде допитано, і якщо розказувала, то що саме;

чи обговорювали дорослі ці події у присутності дитини.

Також, на нашу думку, слідчому доцільно дослідити інформацію на особистих сторінках допитуваної особи в соціальних мережах (якщо такі наявні). Особливо це стосується дітей середнього та старшого шкільного віку, які «тікаючи від реальності» та дорослого життя доволі активно спілкуються з однолітками через мережу Інтернет. Шляхом дослідження фотографій, певних висловів та іншої інформації можна зібрати відомості про її інтереси. Важливою умовою ефективного проведення допиту неповнолітніх та малолітніх осіб є правильне вирішення питання про те, хто з указаних в законі осіб братиме участь під час допиту. Без використання спеціальних знань у галузі психології досить гостро постає проблема якісної та дієвої підготовки до допиту неповнолітнього. Без допомоги кваліфікованого психолога майже неможливо обійтися у разі допиту неповнолітніх потерпілих або свідків, коли допомога кваліфікованого фахівця слідчому є дійсно необхідною (особливо, якщо учасник слідчої дії – особа дошкільного або молодшого шкільного віку).

Для зняття стану напруженості, хвилювання, неспокійності, тривожності, неприязні, підозрливості варто встановити психологічний контакт, застосовуючи при цьому такі психологічні прийоми: правило «накопичення згоди» – на початку допиту задаються питання лише з позитивними відповідями, що не викликають тривоги, поступово вони ускладнюються, наближуються до суті проблеми; демонстрація спільності поглядів, оцінок, інтересів (гендерна рівність, місце проживання, земляцтво, захоплення); прийом «психологічного прогладжування» – визнання допитуючим позитивних якостей допитуваного, наявності правоти в його позиціях, словах, вияв розуміння (це заспокоює неповнолітнього, підвищує почуття впевненості, доброзичливості зі сторони допитуючого); займає місце партнерів по спілкуванню відносно один одного; частота і

стійкість візуального контакту; наявність природної, невимушеної міміки, жестів, схожість манери спілкування.

На нашу думку, доцільним є застосування таких тактичних прийомів, які спрямовані на подолання наслідків дії окремих психологічних особливостей, притаманних психіці неповнолітніх, які є бар'єром для одержання допитуючим повних і таких, що відповідають істині, показань. Щодо неповнолітніх допитуваних пропонується застосовувати тактичні прийоми допиту: використання різних видів запитань (деталізуючих, уточнюючих, контрольних, нагадуючих); зіставлення показань із точно встановленими фактами під час кримінального провадження; з'ясування інформації про проведення часу неповнолітнім у період між подіями, що ним сприймалися, і допитом; з'ясування емоційного стану неповнолітнього під час сприйняття події; встановлення інформації про те, чим був зайнятий неповнолітній у момент злочину, чи брав у ньому участь або тільки спостерігав його, чи була ця подія в центрі його уваги; з'ясування умов сприйняття події неповнолітнім та доступність для його розуміння сприйнятого; з'ясування змісту фантазій неповнолітнього, виявлення характеру мрій; роз'яснення важливості заперечних відповідей; викладення допитуваному вірогідного ходу подій; проведення слідчого експерименту; пред'явлення доказів, що є доступними розумінню допитуваного; повернення до певних місць показань з метою докладнішого висвітлення окремих обставин; використання різних наочних засобів; використання образотворчих здібностей неповнолітнього; допит на місці події, якщо це не зашкодить психіці неповнолітнього; висвітлення події з різних боків; пропонування допитуваному повторити розповідь в іншій послідовності; використання аналогії, порівняння, суперечностей усередині показань або з іншими доказами.

Також під час допиту неповнолітніх варто дотримуватись таких рекомендацій: створювати обстановку допиту, найбільш сприятливу для встановлення психологічного контакту; бути ввічливим та уважним, маючи на увазі підвищену самооцінку неповнолітнього, відчуття достоїнства; особливу увагу звертати

на формування запитань – вони повинні мати зрозумілу, чітку форму, бути доступними і зрозумілими неповнолітньому, враховувати віковий та інтелектуальний розвиток; не вживати складні терміни; критично оцінювати отриману під час допиту інформацію, співставляючи її з доказами, оперативно-розшуковими даними; акцентувати увагу допитуваного на наявних у справі доказах в цілях попередження неправди, відмови від дачі показань, обмови і самообмови; виключати проведення повторних допитів, а також довгого його проведення; використовувати інформацію про особу допитуваного, отриману офіційним та неофіційним шляхом як в процесі підготовки до допиту, так і під час нього; роз'яснювати присутнім стороннім особам їх роль у допомозі слідчому, акцентуючи увагу на тому, що оціночні функції не входять в компетенцію допитуючого [9].

Допитуючий не може уникнути певного психологічного впливу на неповнолітнього з метою отримання правдивих показань, як вважає С.М. Зеленський. У цьому немає нічого протизаконного та аморального (якщо тільки вплив не містить елементів обману чи насильства). Щодо методів правомірного психологічного впливу, то це наступні: метод переконання (повідомлення допитуваному відомостей з метою впливу на його емоції, інтелект, волю), метод викриття (передача допитуваному інформації з метою отримання більш повних відомостей), метод правомірного навіювання (шляхом вимоги, пропозиції, поради, прохання, застереження, попередження), метод емоційного експерименту (використання психологічного стану допитуваного), метод прикладу (особистий приклад або повідомлення про позитивні якості інших осіб) [6].

Висновки. Знання психології формування показань, вікових та індивідуальних особливостей неповнолітнього допитуваного має вагоме значення для правильного обрання прийомів встановлення психологічного контакту, тактики допиту, режиму проведення допиту, здійснення впливу на неповнолітнього, оцінки його показань і, як результат, з'ясування необхідних обставин, отримання правдивої доказової

інформації для встановлення істини у кримінальному провадженні.

Таким чином, результативність допиту неповнолітнього безпосередньо залежить від знання слідчим як основних психологічних характеристик цієї вікової групи, до якої належить допитуваний, так і його особистих якостей. І якщо вивчення останніх відбувається, в основному, на стадії підготовки до допиту, то отримання базових знань щодо вікової періодизації неповнолітніх – елемент професійної підготовки слідчих.

Література:

1. Конституція України. [Електронний ресурс]: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Конвенція про права дитини: Міжнародний документ від 20.11.1989 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. 1990 р., № 1, с. 205.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. [Електронний ресурс]: http://pidruchniki.com/1233090949171/pravo/kriminalniy_protseualniy_kodeks_ukrayini_naukovopraktichniy_komentar
5. Кримінальний процес. Підручник. За ред. Коваленко В.В, Удалової Л.Д., Письменного Д.П. [Електронний ресурс]: <https://www.college-chnu.cv.ua/images/Books/Pravo/trudpravo.pdf>
6. Зеленський С.М. Провадження у справах дітей, які не досягли віку кримінальної відповідальності. [навч. посіб.] / С.М. Зеленський, С.П. Назаренко, Д.П. Письменний / МВС України. НАВС. – К. : КНТ, 2012. – 157с.
7. Омеляненко Г. М. Провадження у справах про злочини неповнолітніх як диференціація кримінально-процесуальної форми: [навч. посіб.] / Г. М. Омеляненко. – К. : Атіка, 2002. – 128 с.
8. Проблеми досудового та судового провадження у справах про злочини неповнолітніх: зб. тез круглого столу (м. Донецьк, 28 жовт. 2011 р.) / МВС України, Донецьк. юрид. ін-т. – Донецьк, 2012. – 214 с.
9. Шмиголь Т. Особливості тактики проведення допиту при розслідуванні злочинів, учинених неповнолітніми // Підприємництво, господарство і право / Ін-т приватного права і підпр-ва АПРн України та ін. – К., 2007. – № 8. – С. 134-137.